

УДК 343.8

Т.А. Денисова

доктор юридичних наук, професор

В.А. Бадира

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**УМОВНО-ДОСТРОВОКЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
ТА ЗАМІНА НЕВІДБУТОЇ ЧАСТИНИ ПОКАРАННЯ БІЛЬШ М'ЯКИМ:
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ**

Розглянуто проблемні питання застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України. Відзначено проблеми неузгодженості Кримінального, Кримінально-виконавчого та Кримінального процесуального кодексів України в частині участі спостережних комісій при вирішенні питань щодо звільнення від відбування покарання.

Ключові слова: *покарання, умовно-дostroкове звільнення, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, спостережна комісія.*

Тенденції всього цивілізованого світу до гуманізації покарання затверджують нову, змінену модель відносин суспільства зі злочинністю, завдяки якій держава повинна обмежити власну жорстокість і насильство. Така зміна має бути спрямована на забезпечення ініціативи, творчості, пошуку нових, цивілізованих кроків: від мінімізації застосування жорстких покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі до застосування звільнення від покарання і його відбування.

Інститут звільнення від покарання та його відбування є одним з проявів принципу гуманізму в кримінальному праві. Його сутність полягає в тому, що, маючи право покарати винного у вчиненні злочину, держава через відповідні органи та за певних умов, що передбачені законом, звільняє засудженого від покарання і його відбування. Такий крок не тільки дає змогу значно економити заходи кримінальної репресії, а й стимулює засудженого до правослукхняної поведінки, сприяє його виправленню та ресоціалізації.

У зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) виник ряд проблемних питань щодо узгодженості його дії з Кримінальним (далі – КК) та Кримінально-виконавчим (далі – КВК) кодексами України. Зокрема, ознайомившись з основними положеннями нового КПК, не можна однозначно визначити порядок застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Також виникає завдання визначити роль спостережної комісії при погодженні подання органів і установ виконання покарань щодо умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. На нашу думку, сьогодні не зовсім коректно виглядає викладення змісту п. 6.6 Інструкції "Про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів", затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.06.2012 р. № 847/5, стосовно повторного розгляду матеріалів щодо застосування ст. 81, 82 КК України до засуджених, яким на попередній комісії з тих чи інших причин було відмовлено в прийнятті рішення щодо застосування умовно-дostroкового звільнення. Усе вказане потребує термінового тлумачення, оскільки покарання, яке призначається за вироком суду за вчинений злочин, завжди повинно бути справедливим та співвідноситися з тяжкістю спричиненої злочинцем шкоди, а засуджений – мати можливість своєчасно довести своє виправлення й звільнитися достроково від його відбування.

Призначаючи покарання, суд має на меті не тільки покарати, а й виправити засудженого, а також запобігти новим злочинам, що вчинені як самим засудженим, так і іншими особами. Проте суд не може визначити, через який проміжок часу мета покарання буде досягнута. Відомі непоодинокі випадки, коли можливе виправлення засудженого й до повного відбуття ним покарання. І хоча вирок має силу закону й підлягає виконанню, законодавець свідомо запроваджує інститут звільнення від пока-

рання та його відбування як один з проявів принципу гуманізму в кримінальному праві. Його застосування спрямоване на стимулювання виправлення засудженого, адаптації його до норм соціальної поведінки та вимог дотримання правопорядку.

Покарання як один із центральних інститутів кримінального права є важливим інструментом у руках держави для охорони найважливіших суспільних відносин. Як слушно зазначає Ю.В. Баулін, воно є провідною й найбільш поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності та разом з тим покликане забезпечувати поведінку людей відповідно до вимог закону [1, с. 28–31]. Застосування покарання є кінцевим етапом кримінальної відповідальності. Це логічний типовий наслідок злочину. Інші методи реагування держави на злочин, передбачені законом (звільнення від покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення із застосуванням примусових заходів виховного характеру), є винятком з правила. Вони можливі у випадках, передбачених законом, допустимі за наявності достатніх для цього підстав і за злочини, які не становлять великої суспільної небезпеки. Тому оцінка покарання як кінцевого юридичного наслідку злочину є характерною його ознакою.

За загальним правилом межі покарання [2], що може бути призначене особі за вчинений нею злочин, передбачені в санкції тієї статті (частини, пункту статті) Особливої частини кримінального закону, за якою засуджується винний. В окремих санкціях мінімальна межа основного чи додаткового покарання може бути не вказана. У цих випадках вона визначається тією статтею Загальної частини КК, яка передбачає вид покарання. Згідно із ч. 2 ст. 65 КК України, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та запобігання новим злочинам. Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу за вчинений злочин, визначаються положеннями ст. 69 КК України. Відмінність інституту звільнення від покарання та його відбування від будь-яких різновидів звільнення від кримінальної відповідальності полягає в тому, що в межах інституту звільнення від покарання та його відбування особа тією чи іншою мірою несе кримінальну відповідальність, й остання лише пом'якшує або може бути пом'якшена, а в межах інституту звільнення від кримінальної відповідальності особа не несе такої відповідальності взагалі. Кримінальний кодекс України передбачає різні види звільнення від покарання, їх об'єднують у дві групи: безумовне й умовне звільнення. При безумовному звільненні перед особою не ставлять які-небудь вимо-

ги в зв'язку з її звільненням. Умове ж звільнення пов'язане з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку. До умовного звільнення від покарання належать: звільнення від покарання з випробуванням (ст. 75 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України); до безумовних – звільнення від покарання на умовах ч. 4 ст. 74 і ст. 49 КК України, звільнення в зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України); звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України).

У 2012 р. Верховною Радою України було прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України за №4651-VI, який набрав чинності з 19.11.2012 р. Розділом 8 "Виконання судових рішень" передбачено, що під час виконання вироків суд має право вирішувати питання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (ч. 2, 3 ст. 537 КПК України). Аналізуючи зміст ст. 539 КПК "Порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку", можна дійти висновку, що умовно-дострокове звільнення або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким судом може бути здійснено двома шляхами, а саме: 1) шляхом розгляду клопотань засуджених, їх захисників, законного представника, а також інших осіб, які безпосередньо звернулися до суду; 2) шляхом розгляду подання прокурора, органу або установи виконання покарань.

Щодо розгляду подання органів або установ виконання покарань, які стосуються питань умовно-дострокового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, то для науковців та практиків воно є більш-менш зрозумілим. Але те, що стосується розгляду подання прокурора (точніше було б говорити про звернення), то тлумачення не є однозначними. Адже, виходячи із Закону України "Про прокуратуру" [3], функцією прокуратури (п. 4 ст. 5) є нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень і, виходячи із змісту ст. 23 "Подання прокурора", це вимога прокурора або його заступника у межах своєї компетенції, відповідно до якої державні органи і посадові особи в місячний термін зобов'язані вжити відповідних заходів до усунення порушень закону, які були виявлені при здійсненні нагляду за додержанням законів при виконанні рішень у кримінальних справах, усунути причини та умови, які спричинили це порушення. Одноразово в цьому законі зазначено, що на

прокуратуру не може покладатися виконання функцій, не передбачених Конституцією України та Законом України "Про прокуратуру". Тобто прокуратура до останнього часу не має функції звертатися до суду щодо умовно-дostroкового звільнення засудженого від відбування покарання чи заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Як впливає з КПК, подання щодо умовно-дostroкового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, яке до суду внесли установа або орган виконання покарання, виходячи зі змісту ч. 4 ст. 539 КПК України "Порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку", має бути погоджене зі спостережною комісією, і представники цього органу мають бути викликані на засідання суду. Натомість, у КК України такої вимоги не передбачено. Виникає резонне питання: чому норми КК України, які містяться в ст. 81, 82 КК, процесуально будуть реалізовуватися різними шляхами? Зокрема, звернення засуджених, їх захисників, законних представників, а також інших осіб, які безпосередньо звернулися до суду щодо умовно-дostroкового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, виходячи зі змісту п. 4 ст. 539 КПК України, не передбачають погодження зі спостережною комісією; подання установ або органів виконання покарання, які відають виконанням покарання або здійснюють контроль за поведінкою засуджених, має бути погоджено зі спостережною комісією. Саме це, на нашу думку, суперечить змісту ст. 81, 82 КК України.

Також, відповідно до ст. 81, 82 КК України, необхідні формально-юридичні та оцінювальні підстави при вирішенні питань про звільнення особи умовно-дostroково або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Крім наявних формально-юридичних та оцінювальних підстав, не передбачено інших умов, за наявності яких до засудженого може бути застосовано умовно-дostroкове звільнення, у тому числі погодження подання зі спостережною комісією. Відповідно до вимог нового КПК України, клопотання (подання) щодо умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини на більш м'яке подається до місцевого суду за місцем знаходження установи або органу виконання покарань. Законом також передбачено, що в судове засідання викликається засуджений, його захисник, законний представник, прокурор, а також повідомляється орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого. Частина 4 ст. 539 КПК України "Порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку" на засідання суду викликається спостережна комісія, якщо розглядається

погоджене з нею клопотання. Водночас, відповідно до останнього абзацу ч. 1 ст. 107 КВК України "Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі", засуджені мають право особисто звернутися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким [4]. Зазначимо, що ні на законодавчому, ні на нормативно-правовому рівні не передбачено процедуру розгляду таких питань і вирішення їх по суті. Уточнюючи цю позицію, необхідно вказати, що начальник кримінально-виконавчої установи розглядає таке звернення, керуючись Законом України "Про звернення громадян"; а також його розглядає комісія, яка створена для розгляду питань про застосування до засуджених умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким.

Ще одне питання, що є конче необхідним для з'ясування, – це процедура звільнення від відбування покарання. Статтею 154 КВК України передбачено порядок дostroкового звільнення від відбування покарання, у тому числі процедуру дostroкового звільнення від відбування покарання відповідно до ст. 81, 82 КК України, якими передбачено, що адміністрація органу або установи виконання покарань у місячний термін після відбуття фактичного строку покарання, передбаченого законом, залежно від тяжкості вчиненого злочину, пенітенціарного рецидиву, зобов'язана розглянути питання щодо можливості застосування умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким на комісії, створеній відповідно до наказу Міністерства юстиції України, та направити подання до суду щодо застосування цих правових норм. Як ми вже зазначали, у зв'язку з набранням у листопаді цього року чинності КПК України, відповідно до ст. 539 "Порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку", з 19.11.2012 р. передбачено новий порядок звернення до суду щодо умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (шляхом розгляду клопотань засуджених, їх захисників, законного представника, а також інших осіб, які безпосередньо звернулися до суду; шляхом розгляду подань прокурора, органу або установи виконання покарань). Така новація вимагає принаймні внесення змін до ст. 154 КВК України "Порядок дostroкового звільнення від відбування покарання", якими було б передбачено процедуру звернення засудженого до суду, перелік документів, які направляє в суд адміністрація органу або установи виконання покарань, термін підготовки та направлення документів, необхідних для розгляду справи по суті.

Ми вже зазначали, що Міністерством юстиції України 08.06.2012 р. за № 847/5 видано наказ, яким було затверджено "Інструкцію про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів" (далі – Інструкція). У розділі 6 вказаної Інструкції передбачено порядок розгляду застосування до засуджених умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання (ст. 81, 107 КК України), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), встановлення адміністративного нагляду згідно із Законом України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі", про переведення засуджених на підставах, встановлених частинами першою і третьою ст. 101 та ст. 147 КВК України. Відповідно до цього наказу, було передбачено створення в установах та слідчих ізоляторах комісій щодо розгляду питань застосування умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, та процедуру підготовки матеріалів для розгляду на цих комісіях, порядку її роботи, прийняття рішення, процесуального оформлення протоколів, ознайомлення засуджених з прийнятим рішенням тощо.

Сьогодні також виникають певні колізії щодо застосування КК, КПК та КВК, а також невідповідність чинним законам окремих положень Інструкції. Зокрема, не можемо погодитися зі змістом п. 6.6 вищезначеної Інструкції в частині повторного розгляду матеріалів щодо застосування ст. 81, 82 КК України до засуджених, яким на попередній комісії з тих чи інших причин було відмовлено в прийнятті рішення щодо застосування умовно-дostroкового звільнення. Так, за визначенням Інструкції, умовно-дostroкове звільнення засудженого "може бути розглянуто на засіданні комісії тільки після досягнення засудженим необхідного ступеня виправлення, що відображається в характеристиці на засудженого, не раніше, ніж через один рік", що не зовсім зрозуміло, оскільки терміни "стають на шлях виправлення" (ч. 1 ст. 101 КВК України), "став на шлях виправлення" (ч. 2 ст. 82 КК України) є суб'єктивними судженнями, і тільки термін "довів своє виправлення" (ч. 2 ст. 81 КК України), відповідно до ч. 1 ст. 6 КВК України, на законодавчому рівні визначено як процес позитивних змін, які відбулися в особистості засудженого і створили в нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Оскільки п. 6.6 Інструкції дублює зміст п. 6 ст. 539 КПК України "Порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку" та п. 7 ст. 154 КВК України

"Порядок дострокового звільнення від відбування покарань" і передбачає направлення адміністрацією до суду подань стосовно засуджених, яким уже було відмовлено в застосуванні умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, то, на нашу думку, у п. 6.6 необхідно було б передбачити процедуру повторного розгляду матеріалів у випадку, якщо комісія прийняла рішення про відмову засудженому в поданні щодо застосування до нього умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, із зазначенням мотивів відмови, що передбачено чинним законодавством, і можливість повторного подання матеріалів на засудженого на розгляд комісії щодо застосування до нього умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким через певний визначений наказом відрізок часу (не раніше 6 місяців, року чи інше). Сьогодні в КПК України, у наказі Міністерства юстиції України № 847/5 не передбачено, які документи й кому необхідно буде надати до суду у випадку, якщо з приводу застосування умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким безпосередньо звернулися захисник засудженого або його законний представник.

Висновки. Нами проаналізовано лише частину положень законодавства України в частині застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, але навіть вказані положення яскраво демонструють суперечності та неузгодженості нині чинних Кримінального, Кримінально-виконавчого та Кримінального процесуального кодексів України. Безумовно, це може призвести до невинних наслідків, які стосуються долі людини.

Виходячи із зазначеного, також варто вказати, що для умовно-дostroкового звільнення засудженого від відбування покарання мають бути наявні матеріальна й формальна кримінально-правові підстави. Матеріальна підстава, як відомо, передбачена в ч. 2 ст. 81, а саме: це доведення засудженим свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. Поняття "встав" або "твердо встав" є оціночними, тому наявність чи відсутність такої підстави визначається в кожному конкретному випадку органом, який відає виконанням покарання і направляє відповідне подання, та судом, який розглядає справу про умовно-дostroкове звільнення засудженого від відбування покарання. При цьому вирішальне значення має висновок суду. Формальною кримінально-правовою підставою є фактичне відбуття засудженим певної частини строку покарання (половини, двох третин, трьох чвертей), призначеного виро-

ком суду (формально-юридична підстава може бути і процесуальною – це подання органу, про що ми вказували. Аналогічно необхідно тлумачити й заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, оскільки ця норма спрямована на оптимізацію кримінально-правового впливу на засудженого, який став на шлях виправлення. Зазначена норма є не лише проявом гуманізму, а й нормативним утвердженням двосторонніх кримінально-правових та кримінально-виконавчих відносин між засудженим і державою, правовим засобом реагування на позитивні зміни у свідомості й поведінці засудженого та заохочення останнього до подальшого виправлення.

Список використаної літератури

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю.В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.

2. Закон України "Про прокуратуру" // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793) (із наступними змінами, внесеними згідно із Законами від 22.04.93 р. № 3130-XII, ВВР, 1993, № 22, ст. 229, № 3662-XII від 26.11.93, ВВР, 1993, № 50, ст. 474, № 103/95-ВР від 21.03.95, ВВР, 1995, № 11, ст. 71, № 358/95-ВР від 05.10.95, ВВР, 1995, № 34, ст. 268).
3. Кримінальний кодекс України: із наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар: офіц. видання. – К.: Ін Юре, 2004. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2013.

Денисова Т.А., Бадира В.А. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания и замена неотбытой части наказания более мягким: проблемы применения

Рассматриваются проблемные вопросы применения условно-досрочного освобождения от отбывания наказания и замены неотбытой части наказания более мягким в связи с принятием нового Уголовного процессуального кодекса Украины. Отмечаются проблемы несогласованности Уголовного, Уголовно-исполнительного и Уголовного процессуального кодексов Украины относительно участия наблюдательных комиссий при решении вопросов освобождения от отбывания наказания.

Ключевые слова: наказание, условно-досрочное освобождение, замена неотбытой части наказания более мягким, наблюдательная комиссия.

Denysova T., Badyra V. Problems of using parole from the sentence and replace the unserved part of the punishment milder

We consider the problem of using parole from the sentence and replace the unserved part of the punishment milder due to the adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention is paid to the problem of inconsistency Criminal, Penal and Criminal Procedure Code of Ukraine regarding participation supervisory commissions in matters of exemption from punishment.

Key words: penalty, parole, replacing the more lenient punishment, the supervisory committee.